

УДК 94(497.1)“1941/1945“
341.322.5(=163.41)(497.1)“1941/1945“
27-526.62(497.11)

DOI <https://doi.org/10.58378/GIG.14.2022.DJO.77-104>

прегледни рад / review article

примљен / received: 28. 08. 2022.

прихваћен / accepted: 17. 11. 2022.

ма Страхинја ЂОРЂЕВИЋ, кустос-приправник

Музеј жртва геноцида, Београд
strahinja.djordjevic@muzejgenocida.rs

МАРТИРИЈА СРПСКОГ НАРОДА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ – КУЛТ И ИКОНА

Сажетак: Култови и иконе светих, односно прослављање успомене на њихове животе овековечене кроз агиографије, химнографије и иконографске целине, представљају једну од најважнијих појава хришћанске цркве и њених светотајинских темеља, на овај начин омогућавајући верницима стални додир са оностраним, светим, нетљеним и вечним. Када се истражују култови светих у периодима обележеним политичким и другим преображајима, ратовима и временима прожетим страдањима, попут овог на Балкану у првој половини двадесетог века све до завршетка Другог светског рата, веза са друштвеном стварношћу је још снажнија. Геноцид над Србима који се догодио на простору бивше Краљевине Југославије у периоду 1941–1945. године, најпре под усташком квислишком влашћу у НДХ, спроводио се темељно као државотворни пројекат, укључујући потпуно уништење и затирање трагова постојања српског народа, који је под усташком камом и маљем изродио за вечност небројане мученике и страдалнике и из кога су произникли светитељски култови сведочећи о страдању и мучеништву које се не сме поновити.

Кључне речи: култ, икона, светитељ, литургијско сећање, Независна Држава Хрватска, мартинија, црква, геноцид, мучеништво, Други светски рат, Срби.

Суновраћ и айосџасија човечансџива двадесетџој века
(Уводна реч)

Када човек подиже буну и рат против човека, машући се за корице изоштреног бодџежа не би ли га зарео у ткиво оног другога, тада се неминувано уподобљава Каину и његовоме греху братоубиства. Када су народи кроз читаву људску историју потезали оружје на народе другачијих културолошких образаца (ту комплексну целину која обухвата знање, веровање, морал, уметност, право, обичаје и све друге способности и навике једне заједнице), тада се потезао и камена латио, заправо, брат на брата. Вирус братоубиства, међурасног, међурелигијског, покоравао је и ширио се као пожар, остављајући пустош вековима између народа, сејући смрт и жањући тињајућу мржњу, као генератор нових сукоба до данашњег дана. Терет историјских сукоба на старом континенту обременео је већма од других балканске народе спознајући сву баласт коју могу донети ужаси ратних разарања, које су са собом доносиле империје у својим вечним походима ка остваривању сопствених циљева, не марећи за невине жртве. „Да ли је Балкан Каин међу народима да се свако може бацити каменом на њега? Је ли Балкан вага на којој свако може мерити величину свог греха, и место на којем велики народи кушају своју моћ грешења? Или је Балкан сироче које свако има право расплакати? Каква је загонетка Балкан, прозире ли ко у тајне историје?”¹ питао се владика Николај Велимировић.

Оно што је, свакако, извесно продуковано светским ратовима у првој половини двадесетог века и своје пуно отелотворење доживело у оквирима граница некадашње Краљевине Југославије, јесте ослобођење свега нужно скривеног у условима мирнодопским, а то је акумулирана мржња међу народима, антиикона свих вредности хришћанске Европе потонуле у апостазију савремене мисли, моделиране кроз материјалистички приступ науке и нихилистичке филозофије засноване на теизму, скептицизму и песимизму уздигнутих до нивоа култа. Обескорењена друштва формалних узвишених начела, под теретом новонасталих идеологија оваплоћених кроз фашизам и нацизам, донела су смрт и страдање милиона људи широм света. Као заједница са веома израженим осећајем за слободу, духа непокорног, поткрепљен правдољубљем и истинољубљем, српски народ је у првој половини двадесетог века поделио судбину невиних страдалих народа широм света, тиме се уписавши великим словима у темеље слободарске борбе против нацифашизма приневши на жртвеник сопствено национално биће располућено страшним геноцидом почињеним над њиме у Другом светском рату. Демографске и социолошке анализе откривају нам размере злочина

1 Владика Николај Велимировић, *Изнад греха и смрти*, (Ваљево: Euro Book, 2018), 24.

и мартирину који је наш народ претрпео нашавши се у обручу нацистичке Немачке и новоформиране фашистичко квислиншке Независне Државе Хрватске, основане на окупираном делу Краљевине Југославије.² Брутална непочинства, спровођена систематично од стране окупатора, учинила су да период трајања Другог светског рата на простору Краљевине Југославије од 1941. до 1945. године постану симбол мучеништва једног народа распетог међу немачком одмаздом и усташком камом. Странице хагиографије српских светачника, под ударом клерофашизма, расне и верске нетрпељивости, добијале су сваким даном небројано много нових исписаних страница, допуњујући рукопис безбројним именима свирепо ликвидираних Срба, предодређених на смрт и мучеништво само зато што су припадници другачијег етноса и вере, који су постали плен крвожедних усташких и нацистичких трупа.

Као жртву паљеницу (Холокауст) принету на олтар злог господара од непријатељске руке, Српска православна црква је, најпре, отклонивши талог заборава током надолазећих деценија и свесне опструкције након Другог светског рата (због новонасталих идеолошких потреба у формирању послератне комунистичке Југославије), уврстила новострадале у диптих светих, препознавши их као принете на жртвеник самоме Христу (свети мученици попут новомученика новосадских, крагујевачких, пребиловачких, јасеновачких, момишићких, прњаворских, дабробосанских и милешевских, сурдуличких и пивских). Њихова је жртва и мартинија надмашила критеријуме светитељства. Крвљу оправши своје пређашње животе, они су препознати као овце које су у стаду потеране на клање Христа ради, јер се свака невина жртва уподобљује Христу који „би распет без кривице у народу”. У контексту етичких и моралних принципа цркве Христове, највећа је жртва мученичка која чини темељ самога хришћанства, и најскупља је крв мученика, а она је у овом страшном времену лила из непревијених рана широм концентрационих логора и стратишта, сливајући се у извориште живота тј. свету литургију, препозната и осведочена кроз култ и икону, уписујући се у вечно сећање које надилази просторе рационалног и контекст историјског памћења, чији је непобитни део. Култ поштовања светих новомученика српских, страдалих у Другом светском рату и њихова икона, спона је између прошлости, садашњости и будућности, која указује на сва три елемента постојања која се константно неумитно преплићу, тајанствено нам предочавајући да прошлост обликује садашњост и упућује на будућност, откривајући есхатолошку димензију иконе и њену способност да

² Видети: Драгутин Групковић, *Упоредни преглед резултата појиса 1921–1981. године*, (Београд: Савезни завод за статистику, 1988).

отргне од заборава и пројави перспективу будућег времена у којем јесу и у којем ће бити кроз сву вечност српски новомученици.

Оплемењен и сагледан кроз призму духовне вертикале, светитељ као историјско биће постаје предмет црквеног празновања коме целокупна црква „чини помен” супротстављајући се заборавау ка коме води тварност времена. Тај помен није било какав чин сентименталног присећања већ учествовање евхаристијске заједнице у „вечном сећању”, односно у сећању у којем се вечни Бог Отац сећа и одржава у вечном постојању и вечној заједници изображеног светитеља.³ На тај начин евхаристијска заједница својим празницима, који захтевају пројаву култа и израду иконе, паралелно допуњује егзактну историјску перспективу, добијајући потпуну материјалну и метафизичку постојаност светитеља и остављајући нам непролазно сведочанство њихових житија. Материјалистичко-капиталистички систем, обременен фаустовском природом савременог друштва лишеног моралног интегритета, услед дубоке концентрације на соматску природу човекову, неутралишући психу (рудимент човековог постојања), не може докучити несагледива пространства и концепт иконе као продукта поштовања, памћења и слављења новомученика, који се попут еуклидске перспективе шире из посматрачеве тачке гледишта у бесконачност.

Само се кроз икону и литургијску перспективу, темељно упознати са историјском научном реалношћу, можемо потпуно опоменути и сагледати страшан пут којим је српски народ кроз читав Други светски рат ходио. Он је са својим невиним жртвама ходио стрмом стазом ка Голготи отелотвореној у безбројним стратиштима која су уједно постала (свако понаособ, а и сва заједно), темељ васкрсења српског колективног сећања и погледа у вечност у којој нас они неминовно чекају и заступају пред престолом Господњим.

Краљевина Југославија између Сциле и Харибде

Драматичне геополитичке промене, најпре на европском континенту, уз кориговање граница, социјалне кризе, хиперинфлацију и распадање две доминантне царевине попут руске (нестале у вихору бољшевичке револуције 1917) и аустроугарске (распаднуте после пораза у Првом светском рату 1918) на неколико новонасталих националних држава, лагано су увлачиле читав свет у предворје најкрвавијег сукоба које је човечанство искусило, а историја именовала великим Другим светским ратом.

Немачко искуство произишло из пораза 1918. године, нарочито везано

3 Стаматис Склирис, *Од Њорџрејџа до иконе*, (Никшић: Видослов, 2002), 27.

за економски колапс изазван наметањем отплате великих ратних репарација, вртоглаве незапослености и краха берзе, на светла позорнице изводи и обасјава нову политичку фигуру, најфаталнијег државника двадесетог века – Адолфа Хитлера, харизматичног говорника, неприкосновеног вођу немачког нацизма, политичке идеологије засноване на милитантном национализму, фашизму, расизму, ксенофобији и антисемитизму. Након вртоглавог политичког успона, почевши од 1933. године, Хитлерове тежње да успостави тоталитарни режим у Немачкој (чији ће епицентар апсолутне моћи бити управо он, прогласивши себе за вођу) постају реалност која европски континент суочава са кризом. Криза достиже кулминацију у небројаним агресивним фиреровим поступцима и нападом нацистичке Немачке на Пољску 1939. године, чиме је званично започет светски сукоб који ће трајати све до слома Вермахта (1945) од стране савезника (антихитлеровске коалиције).

Након напада и делом окупације европских земаља, попут Велике Британије, Француске, неутралних држава Белгије, Холандије, Луксембурга и низа других земаља, надјачаних страхотном ратном олујом усковитланом војном силом Вермахта, после две године разарања, нацистичка Немачка је своје трупе устремила према идентитетски и политички дезоријентисаној Краљевини Југославији, обезглављеној убиством регента Александра Карађорђевића у Марсеју, неколико година раније. Комплексност кризе унутар новоформиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, која се огледала у мултиетничкој, мултикултуралној и мултиконфесионалној структури становништва, непревазиђеним различитостима и одређеном степену српске преваге (основне полуге власти: влада, управни апарат и војска су припадале већ постојећој држави Краљевини Србији), начинили су друштво рањивим и лаким пленом немачке ратне машинерије.

Почетком 1941. године, положај неутралне Југославије у зарађеној Европи је постао критичан и неподношљив. Нашавши се у окружењу сила Осовине, Крунски савет и југословенска влада су, 20. марта, донели тешку одлуку о приступању Тројном пакту⁴, као јединој опцији која ће сачувати целовитост и неутралност Југославије. Јавност, пре свега и готово искључиво српска, негативно је реаговала на потписивање протокола о приступу Југославије Тројном пакту. Државни удар 27. марта био је продукт српског свенационалног незадовољства, али и умешаност тајне политике Велике Британије којој је било неопходно још једно жариште зарад олакшања нимало лаког положаја. Извршењем државног удара, Адолф Хитлер је због „српске издаје”, како је он то сматрао, покренуо лавину и она се више није могла зауставити. Тако је државни удар увео Југославију, а пре свега српски народ,

4 Велимир Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941, II*, (Београд: Народна књига, 1984), 644.

у ратну катастрофу и ужасно страдање.⁵ Неколико дана након државног удара, фиреров гнев је изливен: од 6. до 17. априла уследила је ваздушна и копнена инвазија на Краљевину Југославију, потпомогнута италијанским и мађарским трупама. Окупирана је земља и подељена је између сила Осовине. Окупацијом и распарчавањем Југославије и српског националног бића отпочела је страдална епопеја судбоносног историјског раздобља, упамћеног по злу и великим народним страдањима спровођеним окупаторском руком. Распарчани делови Краљевине нашли су се у саставу окупаторских држава и новоформиране Независне Државе Хрватске (НДХ). Изразито репресивне политичке мере предузимане против српског становништва, над којим су почињени стравични злочини са елементима геноцида, учинили су да у неким крајевима раскомадане земље дође до биолошког затирања популације. Ескалација насиља, бруталних ликвидација и мучења на најразличитије начине достигла је врхунац у оквирима новоформиране квислиншке НДХ, чија је државна расна (под утицајем успостављених Нирнбершких закона) и патворена верска политика коштала живота стотине хиљада невиних страдалих Срба.

Српско становништво затечено на територији околних фашистичких земаља попут Мађарске, Италије, Бугарске и Албаније, нашло се у нешто бољем положају у односу на становништво које је рат дочекало у границама НДХ.⁶ Запаљена буктиња усташтва сејала је смрт на безбројним стратиштима и у формираним концентрационим логорима смрти, у којима су жртве брутално мучене и ликвидиране, без обзира на старосну доб, друштвени статус и пол, једино се издвајајући тиме што су се изјашњавали као Срби православне вероисповести. Од првих дана окупације, окупатор је исполио најниже људске нагоне, верски фанатизам и историјске комплексе који су резултирали убијањем, пљачком и егзодусом српског народа. У Србију, окупациону зону нацистичке Немачке, народ се у колонама сливао из свих крајева окупираних територија како би избегли терор, уништење и сигурну смрт.

Аномичан, српски национ, подјармљен незамисливим терором, нашао се сасвим сам, као у славним елегијама и грчким митовима, у којима Одисеј између две немани Сциле и Харидбе покушава да превазиђе безизлазност ситуације која неминовно води у пропаст. Трагедија српског народа, растезана деценијама између идеологије, мита и заборава, није у

5 Станиша Бркић, *Име и број: Крајцјевачка шрапелуја 1941.*, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2021), 10.

6 Узевши у обзир монструозне злочине Мађара над Србима, Јеврејима и Ромима у ново-садској рацији и многим другим злочинима на простору Бачке, као и бугарских и албанских злочина под протекторатом фашистичке Италије.

колективној свести, сећању и одговорности заузела заслужено место, тиме додајући још већу одговорност да сведоче, пишу и говоре о страдању која надмашују сва њихова колективна страдања, кроз историју постојања као идентитетски утемељеног народа.

*Српски свенародни марширијум⁷
у контексту историјској сведочанства и теологије мучеништва*

„Ми живимо на географској и духовној вододелници између два света, између две културе, између Истока и Запада. Наша народна српска душа послата је у овај загонетни свет и речено јој је: живи на оштрици мача! Може ли ико од нас без опасности по себе и ближње живети на оштрици мача? Није ли за такав живот неопходно да се сви атоми бића нашег претворе у очи неуспављиве, и све мисли душе наше у зенице неослепљиве?“⁸

Запажање Аве Јустина Ђелијског о географској и духовној предиспозицији српског народа, упућује на комплексност и драматичност геополитичке позиције која је кроз векове доносила многе невоље и страдања, додавши изразит осећај дужности према себи и сопственој традицији, захтевима праведности, као елементима који су кроз духовност формирали основу српског деловања кроз историју и страдање чинили још несношљивијим.

Масовне одмазде, стрељања и злостављања од стране немачке војске, као и успостављање правила да се за једног убијеног немачког војника ликвидира 100 недужних људи,⁹ под директном наредбом команданта Франца Бемеа која је озваничена 10. октобра, представљали су преседан у односу на већину окупираних европских земаља, где се сличан систем окупаторске репресије није спроводио.¹⁰ Овакав став и осветнички наратив, који датира још из времена непревијених рана Првог светског рата, кулминирао је масовним стрељањем у Крагујевцу 21. октобра 1941. године. Само у једном дану стрељано је 2.796 људи, што је постала парадигма страдања и један од највећих злочина Немаца на тлу Србије у току Другог светског рата, како

7 Мартирија на грчком језику (μάρτυς) значи сведочење; сведочење=мученик, у теолошком контексту Христос је „верни Сведок“ (Откривење 1:5)

8 Јустин Поповић, *Светлосавље као философија живота*, (Београд: Хришћанска мисао, 2016), 55.

9 Глишић Венцеслав, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1945*, (Београд: Рад, 1970)

10 Начелник штаба Врховне команде Вермахта фелдмаршал Вилхелм Кајтел, наређењем од 16. септембра 1941. године, у име Адолфа Хитлера инсистирао је да се за сузбијање општег устаничког покрета у Србији примене драконске мере и предложио да се у име одмазде за изгубљени живот сваког немачког војника стреља од 50 до 100 особа.

по броју жртава, тако и по начину извршења.¹¹ Након крагујевачке трагедије и мученичког окончања живота људи различите животне доби (ђака, професора и грађана), Српска православна црква је крагујевачке страдалнике препознала као истинске новомученике, страдале од непријатељске руке и овековечене кроз култ сећања и иконе која ће просијати њиховом канонизацијом као темељ постојаности спомена у цркви и међу народом.

Након бруталног шабачког масакра, уследиле су бројне масовне одмазде над цивилним становништвом у Краљеву, Мачви, Крагујевцу и многим другим местима окупиране Србије. Формирано је неколико активних логора, попут логора на Бањици, Старог сајмишта и Топовских шупа у Београду. У језивим масовним убиствима нису заостајале ни друге окупиране регије под управом фашистичких мађарских јединица: у колаборацији са немачком војском спровели су рацију у јужној Бачкој и том приликом усрртили неколико хиљада недужних цивила.

Слика 1 - фреска Светих Крагујевачких мученика

Један за другим низали су се злочини бугарских и албанских окупатора. И поред све свирепости и масовних убистава, нигде вапај недужних није одјекнуо тако снажно као у новоформираној квислиншкој НДХ, и нигде мучеништво (сведочење мучеништва) није доживела своју пуноћу у реалној и метафизичкој стварности као у усташким логорима смрти и небројаним страстиштима широм крвљу натопљене земље.

11 Станиша Бркић, *Име и број: Крагујевачка трагедија 1941.*, н. д., 297.

Сложеност српско-хрватског односа датира неколико векова уназад и пролазила је кроз многе фазе, услед комплексности произишких из другачијих историјских искустава два народа и различитости,¹² најпре поткрепљених религијском идентификацијом и поделом између римокатолика и шизматика (православаца). Суочени са приливима српског живља током великих сеоба из јужне Србије и са Косова и Метохије после 1699. године, хрватско-угарски магнати и каптолска хијерархија истицали су потребу да се српском живљу наметну феудалне обавезе и римокатоличка вера, уз злослутне призвуке. Надзорник земљишних поседа Загребачке бискупије Амброс Кузмић у извештају од 13. новембра 1700, пише да је боље „Влахе” побити него им допустити да се населе, јер је од њих више штете него користи.¹³ Ово је први познати пример предлога радикалног коначног решења „српског питања” у Хрватској.¹⁴

Век касније, на темељима хрватског државног права настала је националистичка и расистичка идеологија коју је 1860-их артикулисао публициста и политички активиста Анте Старчевић. Говорио је да су Срби реметилачки и опструктивни фактор, и да „уопће нису Словени”, него да потичу од „варварског племена Трибала”. Срби не знају ни за какве цивилизацијске вредности, они лажу, краду, пљачкају куће, убијају и силују. Они су „нижа пасмина”, а Хрвати су „виша, господујућа пасмина” којима су Срби у најбољем случају слуге.¹⁵ Концепт овакве врсте реторике настављен је и касније, карактеришући Србе као реметилачки фактор хрватског друштва и целокупног Балкана, као неизлечиво зло, злокобни биолошки материјал, нескрупuloзан и лишен свих моралних начела. Захваљујући разним ласноговорницима попут Иве Пилара, хрватско друштво се лагано индоктринирало, постављајући брижљиво темеље за злочин и геноцид који ће се при успостављању НДХ спроводити над српским становништвом до 1945. године.

Оно што ће постати основни градивни елемент НДХ свакако је систем трећина, проистекао на крилима расне политике, артикулисан преко усташе Влада Сингера који је идејни творац концепта „Сад је прилика! Морамо их (Србе) трећину побити, трећина ће побјећи, а трећина ће се покатоличити и постати Хрвати.”¹⁶ У НДХ је пројекат физичког уништења Срба, од првог тренутка, био у самом темељу усташке утопијске визије, предуслов

12 Узевши у обзир мађарски и аустроугарски вишевековни јарам (под којим су се нашли Хрвати) и турски (под којим су се нашли Срби).

13 Термин који се односи на српску популацију у аустријским документима, где се помињу као *Serviani seu Rasciani*, док ихзагребачки бискуп Петар Петровић 1662. назива „Власима или Рашанима, боље речено Србима”.

14 Срђа Трифковић, *Усташе: балканско срце њаме*, (Београд: Catena mundi 2016), 18.

15 Срђа Трифковић, *Усташе: балканско срце њаме*, н. д., 27.

16 Slavko Goldstein, *Holokaust u Zagrebu*, (Zagreb: Novi Liber i Židovska općina, 2001), 113.

за изградњу културно интегрисане и расно хомогене хрватске националне заједнице. У циљу остваривања основне тенденције усташке политике, на челу са Антом Павелићем, почевши од 1941. године, да од НДХ треба створити „чист хрватски животни простор” који ће омогућити егзистенцију „чисте хрватске нације”, за шта је основни услов истребљење у првом реду Срба и Јевреја, који су проглашени „највећим непријатељима хрватског народа” па „њима нема места у Хрватској” – настојало се читавом том систему дати карактер легалности, почевши од политичке пропаганде највиших усташких представника, до стварања посебног казненог законодавства и одговарајућих установа.¹⁷

Слика 2 - Јасеновац, главни улаз у логор III Циглана

Како би се расна политика спровела широм НДХ, ултранационалистичка, клерикална, квислиншка и терористичка организација посегла је за формирањем концентрационих логора смрти као најделотворнијим механизмом и генератором за масовно сабирање и егзекуцију српског живља. Усташке „творнице смрти” постале су симбол мучеништва и отелотворење арена из првих векова прогона хришћанства, у којима су се спроводиле најразличитије садистичке егзекуције и мучења недужних.¹⁸ Бестијалност злочина је појачавана, свакако, и ставом Римокатоличке цркве која је Србе доживљавала као православне шизматике које је неопходно унијатити,

¹⁷ Fikreta Jelić Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, (Zagreb: Sveučilište naklada Liber, 1978), 158.

¹⁸ Видети: Јевсевије Памфил Кесаријски, *Историја цркве*, (Москва: Едиција посебних издања епархије далматинске, 2001)

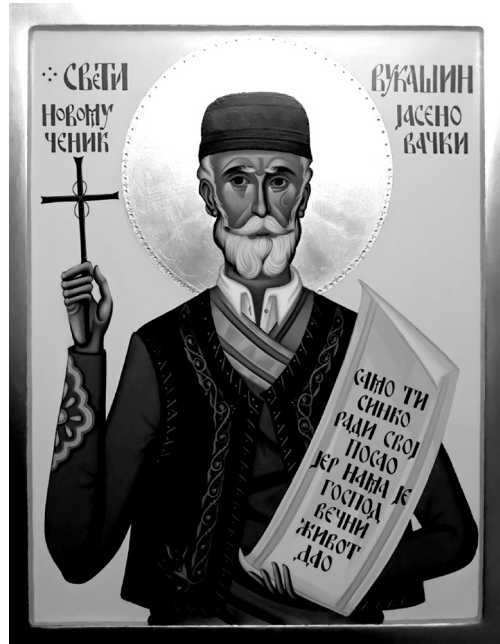
успевши да у спрези са усташким режимом задобије веома јак утицај у јавном политичком животу, тако да је режим у цркви проналазио један од главних ослонаца за своје утемељење, стабилизацију и спровођење плана унијаћења и ликвидацију Срба. Од мноштва „сабирних центара”, стратишта и логора, места страдања и мучеништва, по инфраструктурном обиму и обиму убистава у НДХ издвојили су се Јасеновац и Стара Градишка.¹⁹

„Великомученички логор Јасеновац, наше највеће гробље, ново српско Косово, наш библијски месопотамијски Вавилон је био, и остао, симбол свеукупног страдања српског народа и других недужних људи у злочиначкој усташкој ‘ендехазiji’. Иако није ни издалека усамљен у смртоносном сплету логора и стратишта на нашем тлу током последњег рата, Јасеновац је био и остао стециште свих страдалника и страдалишта, свих мученика и мучилишта, усташког пакла под нацифашистичком окупацијом.

Зато говорити и писати о Јасеновцу значи писати и говорити о свим осталим страдањима и страдалницима нашег народа током Другог светског рата.”²⁰

Масовним покољима и ужасним страдањима злочинац је утицао на образовање култа мученика. Многи страдалници су, изненада и неочекивано, стављени пред страхан и узвишен, суров и неизбежан пут страдања и мучеништва. Страдали су у име Христово, због свог крштења и традиције привржене Христу, кроз дубоко укореењу светосавску философију живота која је српски народ одржала кроз векове.

Многи од њих су, попут старца Вукашина Јасеновачког, веру у Христа и исповедили пред целатима, губећи свој живот свесно загледи у хоризонт есхатона, новог века, уподобљујући

Слика 3 - Икона светог старца новомученика Вукашина Јасеновачког

19 Fikreta Jelić Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941–1945*, n. d., 186.

20 Атанасије Јевтић, *Великомученички Јасеновац – усташка шворница смрти*, (Ваљево–Београд: Глас цркве, 1990), 9.

се својом жртвом саме Христу, који беше прикован за крст и мученички пострадао за живот света. То је наше мартирско, мученичко наслеђе, библијско страдање које потиче од старозаветног праобраза, макавејског страдања²¹, које је Богом дано и нама. Дато нам је наизглед као тежак терет, као тежак крст, али нам је Господ рекао: „Ако хоће ко за мном ићи, нека се одрекне себе и узме крст свој и за мном иде. Јер ко хоће живот свој да сачува, изгубиће га; а ако ко изгуби живот свој мене ради, наћи ће га!” (Мт 17, 24-25). Тај „крст свој” јесте, управо, идење за Христом и поистовећивање са Његовим крстом – и он онда постаје Васкрсење. Ту је тајна мучеништва – она није тајна муке људске или живања у ној.²²

Слика 4 - Усташка војница врши егзекуције у Јасеновцу

Ако је неко осуђен у име Господа Бога, он је свети мученик, брат Господњи, син Вишњег (Лк 6:35), обиталиште Духа Светог преко кога је сваки верни примио светлост славе јеванђеља када се удостојио да прими непропадљиви венац и сведочанство Христових страдања, и заједницу крви Његове, и да буде усиновљен састрадавањем у Његовој смрти. Ако се неко одрекне Христа да га не би људи омрзли и воли свој живот (Јн 12:25) више него Господа, у чијој је руци душа његова (Дан 5:23), такав је бедан, јадан, као проклет и жалостан; он жели да буде пријатељ људи, а непријатељ Божји,

²¹ Видети: Атанасије Јевтић, *Књиге Макавејске, издање групо*, (Врњачка Бања, 2002)

²² Атанасије Јевтић, *Мученици јасеновачки и макавеји: библијски ејџос новомученика*, (Београд: Музеј жртава геноцида, 2019), 8.

нема никаквог удела са светима, већ са проклетима, будући да жели, уместо Царства благословених, огањ вечни припремљен ђаволу и анђелима његовим (Мт 25:34, 41).

Делови Светог писма нам указују на језгро мартирологије у којем се истиче жртва и добровољност у љубави за Христом и идење за Њим преко Голготе до Васкрсења. Онај који је удостојен мучеништва, радоваће се у Господњој радости (Филип 3:1, 4:4), јер је стекао скупоцени венац и исповедањем (вером) је отишао из живота. А ако се ради о оглашеном (катихумену), нека се без жаљења жртвује, јер пострадали за Христа биће за њега још знаменитије крштење, пошто он стварно подноси смрт са Господом, док други то чине симболично (у тајни крштења). Нека се, дакле, такав радује што се угледа на Учитеља, јер је Господ Исус био ударан ради нас, стрпљиво је поднео хуљења и увреде, пљување, заушке, ударце (Мт 26:67). После шибања, прикован је на крст, пио је оцат (сирће) и жуч (Мт 26:67), испунио је све по Писму (Јн 19:28).²³

Сва доктрина мартирологије концентрисана је у подвигу жртве, произишла из љубави, која је тајна мучеништва и њена есенција. То сведочи сам Христос, оваплотивши се и себе „добровољно понизивши“, како би у унижењу (кенози) избавио човека из пакла богоотуђености. Зато је пут мучеништва, пут Христов, који није самомучење него спасење Христом Спаситељем.²⁴

Етос изникао из колективно несвесног српског свенародног бића, од прастарих времена и тешких страница националне

Слика 5 - Зидно сликарство манастира Грачанице 1321. г.

²³ Радомир Поповић, *Извори за црквену историју*, (Београд: Центар за хришћанске студије, 2001), 329.

²⁴ Кеноза (грч. Κενοσις – испражњење, унижење, смирење) као православни теолошки термин представља стање унижења или испражњења које Син Божији прихвата у Своме Оваплоћењу, као акт послушности према Богу Оцу.

Слика 6 - Страдање Бранка Јунгића од стране усташа, фотографија која је постала симбол злочина усташа над Србима у НДХ

чинио је да будућа покољења увек црпе снагу у најтежим тренуцима, не издајући одабир и лојалност својим прецима и по цену мучеништва.

Небројана стратишта и системи концентрационих логора у којима су невине жртве плански довођене, припремане за брутално ликвидирање и масовно убијане најразличитијим бестијалним методама, постала су темељ сећања и сведок мученичке крви која је квасила тло, освештавајући својом жртвом земљу на којој су никли меморијали и жртвеници под сводовима цркава, подсећајући на прошлост која се не сме потиснути, али и на живот будући у којем ћемо се сви смртни сусрести. У периоду од почетка формирања НДХ (1941) па све до њеног краха (1945), на окупираном тлу бесних усташких ордија настрадале су стотине хиљада цивила од којих су многи своје животе окончали у логорима смрти попут „Данице” код Копривнице, Јадовна код Госпића²⁶, затим у логорима на острву Пагу, у Крушици крај Травника и у Сиску.²⁷ Главни и највећи логори у НДХ свакако су били

25 Грчка реч тропос, што значи обрт, преумјење.

26 Логор Јадовно, формиран у јуну 1941, био је први логор за масовна погубљења заточеника, Срба и Јевреја. Према расположивим подацима, у Јадовну је погубљено око 35.000 људи. Логор је укинут у августу 1941. године.

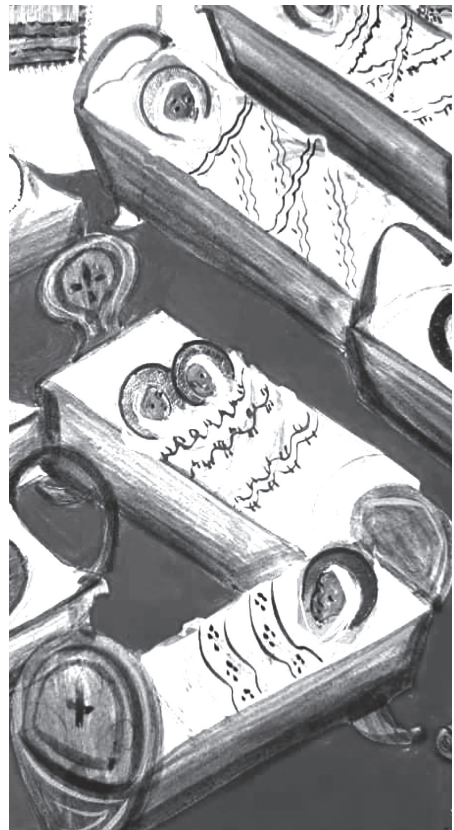
27 У овај логор је доведен део српског становништва са Козаре, заробљен после немачко-усташке офанзиве. Били су то, углавном, старци, жене и деца.

Јасеновац и Стара Градишка,²⁸ кроз које су прошле десетине хиљада људи, већином погубљених у безбројним покољима, чији се број жртава и данас утврђује и предмет је полемика струке.

Јасеновац, као синоним и симбол страдања српског народа из кога су се винуле душе небројаних мученика, постао је место историјско-есхатолошких димензија, место где се сусрећу прошлост, садашњост и светотајинска будућност, олтар на којем се узноси молитва, вечан помен свих оних који су из кржаве смрти прешли у живот вечни, добивши венац мученички непропадљиви, записани у историји, али и у непролазној меморији Божијој.

Слика 7 - Икона светих новомученика јасеновачких, иконописац Радмила Несторовић

Слика 8 - Детаљ исте иконе, страдала невинна света деца Јасеновца

Тиранија произникла из феномена зла, где је један сегмент и манифестација њене појаве убиство другог, невиног, датира из прастарих времена

28 Формиран на месту дотадашњег казног завода, у њему су обављани покољи жена и деце.

и на то указује и Посланица Јеврејима Светог апостола Павла, о страдању старозаветних праведника, која је капитална за теологију мучеништва – за мартирологион „Камењем побијени, престругани, измучени, од мача по-мрјеше; потуцаше се у кожусима и козијим кожама у оскудици, у невољама у патњама; Оних који свијет не бејаше достојан, потуцаху се по пустињама и горама и по пештарама и по јамама земаљским” (Јев. 11, 37-38).

Црквена историја обилује бројним примерима страдања мученика који су актуелни до данашњег дана, и сведочи о девијантности и богоотпадништву човека и његовој потреби за поновним обожењем (теозис – сје-дињењем) и превазилажењем сопствених недостатака проузрокованих првобитним падом, који се може успоставити и кроз добровољно страдање зарад вере и истине. Српски мученици заузимају значајно место у васељенском хору светих, почевши од ранохришћанских страдалника Ермила и Стратоника, преко мученика косовских, па све до новомученика јасеновачких, Бог пројављује српске мученике као опомену и милост да нас није заборавио, као што ни ми не заборављамо сваког светог који је себе уградио у вечност и тиме нам указао на пут којим треба корачати како бисмо се сусрели тамо где је живот бесконачан.

Слика 9 - Господ дели венце славе мученицима за веру пострадалих од усташа, иконописац Милица Мишић

Култура сећања (памћења) у светлу иконографије

„Они који не памте прошлост,
осуђени су на то да је понове.”

Франц Кафка

Када је у старом Риму, услед турбулентних политичких промена и владарских смена, требало уништити сваки траг постојања претходног императора, прибегавало се драстичним мерама маргинализације или затирања свега онога што би могао бити доказ или асоцијација на његову личност и деловање у друштву. Тако се добијала најстрашнија казна за грађанина древног Рима – „*Damnatio memoriae*”²⁹ – забрана сећања и брисање његовог имена из историје Рима.

Властито име као одредница за личност, бивство, у Светом писму Старог завета, одређује његову личност, јединственост, непоновљивост, посебност и другост у односу на остале људе и бића која се налазе у његовом окружењу.³⁰ Ако желите да дехуманизујете људску врсту одузећете јој право на идентитет, односно име као перјаницу човекове личности. Човечанство се у двадесетом веку за време Холокауста сусрело са једним од много механизма дехуманизације: у концентрационим логорима су уклањани сви космати делови са тела логораша (коса, обрве, брада), а њихова имена и презимена су замењена серијским бројевима. Након неколико месеци гладовања, добијала се безлична маса људи идентичних конституција тела, екстремно мршавих, без особених карактеристика лица, обријаних и ошишаних, обележних арапским бројевима.

У складу са библијским тумачењем, деловање на име човека значи деловање на самог човека. Имену се придаје сасвим магични смисао: ко влада именом (и ко га укида) тај влада личношћу његовог носиоца.³¹ Како старозаветна традиција баштини заповест памћења, не чуди што је најзначајнији меморијални центар у свету о људском страдању подигнут на Брду сећања (Хар Хазикарон) у Јерусалиму 1953. године, засвођен називом записаним на каменој капији који управо указује на име: *Јаг Вашем* као „место за сећање (помен) на име.”

29 Израз на латинском језику који означава забрану сећања, у смислу „протеран из јавне успомене”. То је врста јавне постхумне казне коју је Римски сенат могао изрицати поводом издаје или неке друге кривице према Римском царству. Смисао ове казне је био брисање сваког трага сећања или сваког трага постојања особе против које је казна изречена.

30 Јован Пурић, *Имена и написани на иконама*, (Београд: Православна епархија нишка, 2010), 13.

31 Видети: Луј Бује, *О Библији и Јеванђељу* (Брисел, 1998). Видети као допунско штиво за тему мартирије.

Упућивање на стихове Старога завета, књиге пророка Исаије (56-5): „Њима ћу дати у дому своме и међу зидовима његовим место и име (Јад Вашем)... Име вечно даћу сваком од њих које се неће затрти...” детерминише име као носиоца сећања, прошлости, садашњости и будућности која се теолошки транспонује у вечност.

У иконографском контексту, као саставни део црквеног живописа и иконописа, одреднице и имена чине суштинско и неодвојиво јединство са представом, без обзира колико она била препознатљива јер, према православном учењу, икона– лик није икона ако нема натписа (као сведочанство присуства истине и потврде човека као историјског бића и сећања на њега кроз изображај на икони). Ни у јудаизму ни у хришћанству сећање није неутрално, не односи се само на прошлост, већ обликује будућност, даје јој смисао и постојаност.

Када се говори о термину „култура сећања”, пре свега се мисли на научну дисциплину која истражује улоге културних образаца сећања, значаја памћења и сећања за формирање идентитета и односа према историји и прошлости у науци и колективном памћењу. Култура сећања проучава начине на које култура, различити облици државног уређења и друштвене класе преносе знање о прошлости, како га обрађују, користе, потискују, заборавају или преиначују и шире. Заправо, када се говори о култури сећања, главно питање није шта остаци прошлости говоре, већ како се ти остаци тумаче и да ли се уопште тумаче и коју улогу заузимају у самосвести једног народа. Према Јану Асману, губитак прошлости представља ишчезавање захвалности, одговорности, солидарности права и правде.³²

Пјер Нор, чувени француски историчар који се бави истраживањем француских места сећања, указује на уску повезаност памћења, идентитета и стварања традиције. Места сећања су симбиозе историографије и националног памћења; музеји, архиви, празници и места сећања јесу места која регулишу присуство прошлости у садашњости. Још од времена антике, памћење је представљало важан сегмент у филозофско-теолошким системима: као физиолошки или психолошки феномен, као део теорије знања или у смислу памћења које су практиковале језичке дисциплине, логика, лингвистика и, пре свих, реторика. Вештином памћења бавили су се антички и средњовековни филозофски радови о души, а главни извор и ауторитет представљала су Аристотелова дела „О сну и будности” (*De memoria et reminiscencia* и *De anima*). Следили су арапски коментатори Аристотела Авицена и Авероес, коментари средњовековних црквених отаца, схоластичара Алберта Великог и Томе Аквинског, као и бројна етичка литература у платонистичкој и неоплатонистичкој традицији.³³

³² Видети: Асман Јан, *Култура памћења*, (Београд: Просвета, 2007)

³³ Mary Carruthers, *Rhetorical Memoria in commentary and practice*, (Leiden: Brill, 2006), 209.

У византијској традицији, разматрања памћења почивала су, највећим делом, на аристотелијанским основама као код Јована Дамаскина,³⁴ или су усвајана преко реторике кроз списе великих црквених отаца 4. века. Иако су тврдили да се не користе средствима класичног говорништва, Свети Григорије Ниски, Григорије Назијазин и Василије Велики, најзаслужнији су за пренос реторичких знања на касније византијске ауторе, који су их користили за хомилије, житија светаца, чак и химне из којих су проистекли небројани иконографски опуси црпивши из њих инспирацију.

Узевши у обзир карактер иконографије која поседује семиотичку, дидактичку и ехаристијску светотајинску вредност и указује на историјску перспективу и тачност, њена свеприсутност и актуелност огледа се у сва три временска облика: од прошлости (сећања) преко садашњости до будућности. Пун потенцијал остварује у литургијској реалности садашњице, сједињујући је у једну целину кроз заједницу и изграђен култ светитеља.

У свим средњовековним изворима непрестано израња одредница „memoria”. Већ је Григорије Велики рекао да нас сликарство „као Свето писмо” упућује на сећање. „Призивати у сећање” је основни задатак Светог писма. Слика игра другостепену улогу. Слика и Свето писмо заједнички подсећају на оно што је било у историји спасења, а што је свакако више од историјске чињенице – не конфронтирајући се са њом већ је допуњујући.

У историји слика Христа и светитеља, портрет, „imago”, увек је вишег ранга него легенда или историјски догађај. Али, помоћу портрета је теже разумети функцију подсећања и свега што је са њим у вези, него када то чине библијске или хагиографска историја. Није довољно да култна слика буде схваћена као симбол присуства или да нарација слике буде схваћена као симбол повести. Култна слика (икона) постоји, такође, захваљујући својим претензијама на историчност, ослањајући се на историјске личности, својом функцијом подсећајући и чувајући их од заборава. Подсећање је, може се рећи, имало различита значења, која тек треба објединити, јер нам она нису непосредно дата.³⁵

У разобличавању ове теме посредно може помоћи античка мнемотехника, која је изграђена у средњем веку. „Вештина памћења” се, као што је речено, развијала у реторици али је у средњем веку проширена и на увежбавање врлина. Да би се стекла поуздана техника памћења, ово учење је предвиђало памћење у сликама. То су биле духовне или невидљиве слике које је требало памтити да би се уз њихову помоћ сачувала нит сећања. Оне

34 Јован Дамаскин, *Тачно изложење православне вере, II-34 (О памћењу)*, (Београд–Никшић: Источник знања 2001), 216.

35 Ханс Белтинг, *Слика и култ*, (Нови Сад: Академска књига, 2014), 17.

су, свакако, биле допуњаване видљивим стимулансима памћења који су представљали средство за вежбање памћења.

У области култа није реч о тој вештини памћења, већ о садржини успомена (жителија светих, њихов врлински живот, подвизи, страдања и мучеништва). Садашњост се налазила између две стварности које су, по значају, вишег ранга: прошлог и будућег самооткривења Бога у историји. Кретање времена између ова два пола било је увек присутно у свести. Подсећање је отуда имало ретроспективан и, ма како чудно звучало, проспективан карактер. Његов предмет није само оно што се десило већ, исто тако, и оно што је обећано да ће се десити. Ова свест о времену, сећању, садашњости и будућности није нам дата ван контекста религије.

Време постиконоклазме, када се у највећој мери развијају представе мучења и смрти светитеља, може се пратити кроз развој менеолошке тематике. Приближно у исто време јављају се сцене „борбе и битке мученика”, којима су биле прекривене галерије и лукови Нове цркве у Цариграду.³⁶ На зидним менолозима у Старом Нагоричину, Грачаници и Дечанима, одређени дан у години је, поред појединачних светитељских фигура, био означен и представом смрти светитеља који се тај дан коментарише.

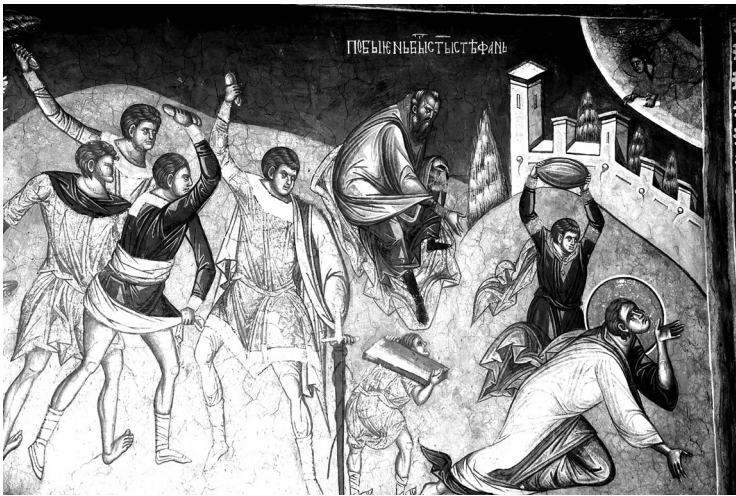
Слика 10 - Фреско сликарство, менолог, црква Светог Ђорђа, Старо Нагоричино

36 Павле Мијовић, *Менолог: историјско-уметничка исцртавања*, (Београд: Археолошки институт, 1973), 228.

Историја и легенда о настанку мартиролошке иконографске фреско целине, попут наведених у Дечанима, Грачаници, Старом Нагоричану и многим другим богомољама широм света, објашњавају вредност сећања које су оне стекле захваљујући својој историчности. У њима није само реч о историјским приликама које гарантују аутентичан изглед приказане особе и њеног изображеног страдања, већ и о порукама које нам упућују.

Менеолошко-мартиролошке сцене су, током неколико векова, биле главни носилац идеје активне побожности (што су до данашњег дана и остале): представе светитеља – мученика ране цркве који су погубљени због непоколебљивог исповедања вере означавале су, истовремено, и савремен мартире нашега времена, исто тако мучене и погубљене. Идеја активне побожности исказане кроз представе мученичких смрти светитеља изражавала се се у различитим срединама на сличан начин широм хришћанских земаља.

На фреско циклусима у Светој Гори, Риму, Русији, Србији, насликани мартирији приказани су као „снажне слике” које изазивају интензивне емоције. Смештене на зидове цркава у архитектонским или сликаним оквирима (слично немоничном принципу места), стално пред очима верника, уз комбиноване, без сумње, ватрене проповеди или житија светих, остајале су урезане у памћење као трајни визуелни подсетници, градећи код посматрача врлину и навику да у непосредној будућности, попут мученика за веру, донесу сличну одлуку.³⁷

Слика 11 - Високи Дечани, западни травеј, фреска каменовања Светог првомученика Стефана

37 Ана Милошевић, *Просјори памћења, Зборник радова, њом 2* (Београд: Филозофски факултет у Београду, 2013), 11.

Слика 12 - Детаљ иконе страдања мученика пивских, величких и горњеполимских

Развој култа новомученика српских и икона маририје као визуелни подстицај на активну ђобожност

Све оно што иконографија у својој суштини представља јесте, између осталог, лице и обличје датог историјског момента, кроз које ликови и пропратна житија иконографски изображених светитеља сведоче о епохи и одређеним историјским догађајима чији су били сведоци.

Због тога што истовремено функционишу као показатељи друштвене стварности и као мо-

дел који је обликује, култови светих су посебно занимљив предмет изучавања када настају у епохама великих друштвених преображаја. Када је реч о српској историји, нема сумње да је управо један такав период доба које почиње сукобом на Косову 1389. године или, можда чак и раније, Маричком битком 1371. године, и завршава се хришћанским поразом на Мохачком пољу 1526. године. Током тог једног и по века, Османлије су се бориле са некадашњим балканским силама и оствариле непосредну власт на полуострву. Тада се подручје централног Балкана, који чине остаци српске државе уз додатне суседне територије, издваја као засебна погранична зона у којој угарска и османска држава теже да успоставе превласт. Због урушавања политичке власти, култови светих стичу велику улогу у друштвеном животу јер представљају окосницу друштвене организације, политичког ауторитета и колективног идентитета.³⁸

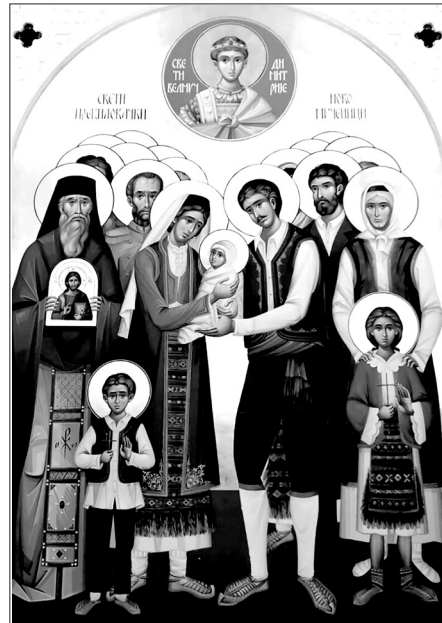
Премда је јасно да се ради о дуготрајном и поступном процесу, забележене импресије савременика, које су заправо обликовале друштвени и културни живот, сасвим су другачије. Тако је читава епоха у којој се Османско царство постепено ширило на европском тлу доживљавана као преломно и немирно време. Наиме, за сведоке је Косовска битка означила прекид у односу на стара и славна времена. Или прецизније, у последњој четвртини XIV века искуствени простор се мења тако да актуелна сећања не пружају

38 Patrick Geary, *Sacred Commodities: The Circulation of Medieval Relics, Living with the Dead in the Middle Ages*, (New York: Cornell University Press, 1996), 194–218, 205–206.

могућност предвиђања будућности те се, следствено, мења и хоризонт очекивања. Управо због тога, начини прихватања нових реалности добијају свој особен израз у култовима светих.

Очекивано, измењене околности се огледају понајвише у покушајима и установљењима нових култова. Тако посебна својства светих, попут мучеништва, долазе у први план. То не значи само појаву светитеља – мартира, већ теме мучења, трпљења и жртвовања постају присутне и код светих који не припадају групи страдалника за веру.³⁹

Тако постаје јасно да је темпорализација култова светих пратила политичке путање. Упоређујући хронолошки и територијални контекст култа српских новомученика страдалих широм окупиране Краљевине Југославије, са мученицима првих векова гоњења хришћанства, можемо закључити да постоји суштинска разлика између ових појава и начина формирања светитељских култова и њиховог изображаја. Мученици првих векова били су и остали сачувани у црквеној традицији као сведоци вере и васкрсења. Између вере у Христа, смрти и одрицања и очувања живота, својевољно су изабрали веру и остали уз Спаситеља, на тај начин сведочивши о истини Његовог васкрсења формирајући култ страдања и васкрсења.

Слика 13 - свети новомученици Пребиловачки, рад Владимира Карановића, крипта Храма Светог Саве на Врачару

Насупрот томе, мученици двадесетог века често су били лишени било каквог избора којим би могли да сачувају свој живот по цену одступања од вере. Као представници група које су биле подвргнуте друштвеној сегрегацији, осуђени су на лишавање грађанских права, а потом и живота. Неизбежно мучени и убијани, прослављени су и упамћени као они који нису упућивали приоритетно на васкрсење већ и на претрпљену голготу и страдање, као основ њихове светости и, коначно, на васкрсење које је након

39 Марија М. Васиљевић, *Позносредњовековни култови светих на територији централне Балкана*, (докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности 2018), 13.

Слика 14- Икона
новоканонизованих светих
мученика јастребарских

страдања и голготе долазило. Тако су доказали људску природу Христову, која се очитала у Његовом страдању и смрти, за разлику од божанске која се манифестовала у Његовом васкрсењу, о чему су сведочили ранохришћански мученици.

Култ српских новомученика у Другом светском рату, изникао из темеља многих стратишта, јама и логора у којима су жртве ликвидирани, настајао је спонтано, почевши од формирања на локалном нивоу, попут свештеномученика Бранка Добросављевића, до свенародног култа попут јасеновачких мученика, ликвидираних у истоименом логору. Канонизацијом и прибарањем сабору светих, појединачним (свештеномученик Георгије Богић, свештеномученик Дамјан Штрбац, свети исповедник Доситеј Васић митрополит загребачки, свети митрополит дабробосански

Петар Зимоњић и многи други) и групним канонизацијама (новомученици новосадски, крагујевачки, пребиловачки и јасеновачки, канонизовани 2015. године), добили су своје место и у иконографском изображавају. Својим дубоко утемељеним култом у свенародном српском бићу, украшавају многе домове иконама и цркве фреско целинама, визуелно подстичући на активну побожност и подсећајући на непролазе вредности које човеку дарују есхатолошку димензију.

Савремени човек, загледиан у икону светих новомученика, посматра их као аутентичне хероје свога доба, као изузетне личности које се од осталих људи издвајају мером свога мучеништва, страдања која превазилазе људску логику, спремношћу да се са суровошћу целата „обрачунају” дубоким смирењем и прихватањем мученичке смрти уз непролазне речи светог старца Вукашина јасеновачког изговорене под усташком камом: „Само ти, синко, ради свој посао, нама је Христос вечни живот даровао”.

Слика 15 - Икона јасеновачких мученика, рад монахиње Марије

Завршна разматрања

Искуство проживљеног геноцида српског народа за време Другог светског рата (1941–1945), под окупацијом нацистичке Немачке и након формирања фашистичко-квислиншке Независне Државе Хрватске, Албаније, Мађарске, Бугарске, оставио је дубок, неизбрисив траг у српском националном и духовном бићу. Српски народ, селективно, плански убијан, због националне и верске припадности дехуманизован и обесправљен, своје достојанство и вечан помен проналази и обнавља кроз историјско памћење и метафизичку реалност, обликовану и практиковану кроз светотајински живот цркве Христове, жртвама дарујући култ и икону, као један од градивних елемената еклисије, у којој верници проналазе утеху и трајне вредности за чије очување вреди жртвовати и сам живот, попут новомученика српских. Овим се потврђује чињеница да савремена култура, кроз култ и икону, актуелну од формирања првих хришћанских заједница, сведочи о универзалности хришћанства и способности да у свим временима, прошлим, садашњим и будућим, буде утеха, наука и морални оријентир који трансформише страдање и даје му дубљи есхатолошки смисао, а будућа времена осветљава молитвама светих новомученика српских да се страдање у брутално спроведеном геноциду недужних никада не понови.

Рад је настао као тежња да се проникне у историјску епоху бола и страдања српског народа, која је са собом однела стотине хиљада недужних живота, и да му другачију димензију. Историјском контексту додат је метафизички концепт неодвојив од људског бића, који преображава и чини да се страдање сагледа диоптријом вечног и непропадљивог.

СПИСАК ИЗВОРА И ЛИТЕРАТУРЕ

- Асман, Јан. *Култура ѓамћења*. Београд, 2007.
- Белтинг, Ханс. *Слика и култи*. Нови Сад: Академска књига, 2014.
- Бркић, Станиша. *Име и број: Краијевачка историја 1941*. Београд: Музеј жртава геноцида, 2021.
- Бује, Луј. *О Библији и Јеванђељу*. Брисел, 1988.
- Васиљевић, Марија М. „Позносредњовековни култови светих на територији централног Балкана”. Докторска дисертација, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Одељење за историју уметности, 2018.
- Велимировић, Николај. *Изнад треха и смрти*. Ваљево: Еуго Вок, 2003.
- Глишић, Венцеслав. *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1945*. Београд: Рад, 1970.
- Групковић, Драгутин. *Упоредни преглед резултата пописа 1921–1981. године*. Београд: Савезни завод за статистику, 1988.
- Дамаскин, Јован. *Тачно изложење православне вере, II-34 (О ѓамћењу)*. Београд–Никшић: Источник знања, 2001.
- Јевсевије Памфил. Кесаријски. *Историја цркве*. Москва: Едиција посебних издања епархије далматинске, 2001.
- Јевтић, Атанасије. *Великомученички Јасеновац – усташка шворница смрти*. Ваљево–Београд: Глас цркве, 1990.
- Јевтић, Атанасије. *Књиже Макавејске (издање друго)*. Врњачка Бања, 2002.
- Јевтић, Атанасије. *Мученици јасеновачки и макавеји: библијски етос новомученика*. Београд: Музеј жртава геноцида, 2019.
- Крејаковић, Силвија. *Идентификација: Краљево октобра 1941*, Музеј жртава геноцида, Београд, 2021.
- Мијовић, Павле. *Менолој: историјско-уметничка истраживања*. Београд: Археолошки институт, 1973.
- Милошевић, Ана. *Просјори ѓамћења, зборник радова, том 2*. Београд: Филозофски факултете у Београду, 2013.
- Поповић, Јустин. *Светосавље као философија животи*. Београд: Хришћанска мисао, 2016.
- Поповић, Радомир. *Извори за црквену историју*. Београд: Центар за хришћанске студије, 2001.
- Пурић, Јован. *Имена и написи на иконама*. Београд: Православна епархија нишка, 2010.
- Склирис, Стаматис. *Од портрета до иконе*. Никшић: Видослов, 2002.
- Терзић, Велимир. *Слом Краљевине Југославије 1941, II*. Београд: Народна књига, 1984.

- Трифковић, Срђа. *Усташе: балканско срце ѿаме*. Београд: Catena mundi, 2016.
- Carruthers, Mary. *Rhetorical Memoria in commentary and practice*. Leiden: Brill, 2006.
- Goldštein, Slavko. *Holokaust u Zagrebu*. Zagreb: Novi Liber i Židovska općina Zagreb, 2001.
- Jelić Butić, Fihreta. *Ustaše i nezavisna država Hrvatska 1941–1945*. Zagreb: Sveučilište naklada Liber, 1978.
- Patrick, Geary. *Sacred Commodities: The Circulation of Medieval Relics, Living with the Dead in the Middle Ages*. New York: Cornell University Press, 1996.

Strahinja ĐORĐEVIĆ, curator
Genocide Victims' Museum
strahinja.djordjevic@muzejgenocida.rs

MARTYRDOM OF THE SERBIAN PEOPLE IN WORLD WAR II – CULT AND ICON

Summary

The tragedy of genocide experienced by the Serbian people during the period of World War II 1941-1945 in the time of Nazi German occupation and the creation of the Independent State of Croatia, has left an indelible mark on the Serbian national and spiritual beings. Serbian people who were selectively and in a planned manner killed, only because of their nationality and religious affiliation, a people who are completely dehumanized and without rights, find their dignity and comfort through historical memory and metaphysical reality, which is shaped and practiced by life in the Church of Christ. The Serbian people provide the victims with a cult and an icon, as one of the basic elements of the Serbian religious community, where believers can find eternal values, and for those values they are willing to sacrifice their own lives, just like the new Serbian martyrs. The words above confirm that today's culture, through cult and icon, which has existed since the time of the first Christian communities, can witness the uniqueness of the Christian faith, and the ability to be a lesson and moral guidance in all times. Because of all of the above, Serbian tragedy and suffering makes deeper sense, and future times will be illuminated by the prayers of new martyrs, so that genocide and the brutal suffering of innocent victims are never repeated in history.

Keywords: cult, icon, saints, church memorial, Independent State of Croatia, martyrs, church, genocide, World War II, Serbian nation.